

18. Helmbrecht M. Figures, Foils and Faces – Fragments of a Pictorial World. Anthropomorphic Images from the Vendel Period and Viking Age Found at Uppåkra. // Folk, få och fynd. Uppåkrastudier 12. Acta Archaeologica Lundensia. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, 2013. S. 9–31.
19. Hudūd al-‘Ālam. ‘The Regions of the World’: a Persian Geography: 372 a.h. – 982 a.d. Translated and explained by V. Minorsky with the Preface by V. V. Barthold (1930) translated from the Russian, and with Additional Material by the Late Professor Minorsky, edited by C.E. Bosworth. London: Luzac & Co., 1970. XX, 524 p.
20. Ingstad A.S. The Interpretation of the Oseberg-find // The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia: Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5–7 May 1994. Copenhagen: Nationalmuseet, 1995. P. 139–147.
21. Lewicki T. Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1977. Tom II. Część 2. 152 s.
22. Lindqvist S. Gotlands Bildsteine. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1941. Band I. 151 s., 72 tab.
23. Lindqvist S. Gotlands Bildsteine. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1942. Band II. 147 s.
24. Nylén E. Bildstenar i Gotlands Fornsal. Visby: Press, 1978. 212 s.
25. Staecker J. Heroes, Kings and Gods // Old Norse Religion in Long-Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions. Lund: Nordy Academy Press, 2006. P. 363–369.

Вадим Задунайський (Львів)

професор кафедри історії

Гуманітарного факультету

Українського католицького університету,

доктор історичних наук, професор

Військова хитрість «Заскочити зненацька» у перших боях запорожців у 1648 р. і кубанських козаків- повстанців під час антибільшовицьких повстань під проводом Ф. Єлісєєва та А. Шкуро навесні 1918 р.

Воєнне мистецтво впродовж історії людства зазнавало не тільки помітних змін, але й виявляло певні подібності в застосуванні того або іншого інструментарію. Все це вповні стосується й військових хитроців або стратегем. Наголошу, що відповідні прийоми могли зберігатися та вдосконалюватися у певному військовому середовищі впродовж багатьох поколінь, а могли й запозичуватися або витворюватися на потребу дня вправними воєначальникам та досвідченими й гарно вишколеними бойовими підрозділами.

Враховуючи зазначене вище, видається вповні виправданим зосередження уваги на вияві використання військових хитроців українськими козацькими формуваннями на значній часовій відстані, що обрховується століттями. Маю на увазі Військо Запорозьке, що було найпершим і найвідомішим утворенням, та Кубанське козацьке військо, яке проіснувало до початку ХХ ст. і у своїй основі складалося з нащадків запорожців та представників інших попередніх українських козацьких утворень [6, 48–50].

Враховуючи, що впродовж свого існування запорозькі та кубанські козаки брали участь у багатьох бойових зіткненнях і застосовували в них безліч при-

йомів і навичок, варто обмежити відповідний огляд не тільки хронологічно й предметно, але й обрати більш-менш подібні бойові обставини. Видається, що цим вимогам достатньою мірою відповідатиме аналіз застосування запорожцями й кубанцями військової хитрості «Заскочити зненацька». А в якості прикладів варто взяти перші бої запорожців весною 1648 р., коли Богдан Хмельницький розпочинав широкомасштабні бойові дії проти Речі Посполитої. Щодо кубанських козаків, то певною мірою подібні обставини склалися весною 1918 р., коли розпочалися антирадянські повстання у багатьох районах Північно-Західного Кавказу. Серед останніх вважаю доречним виокремити повстання в Баталпашинському і Кавказькому відділах Кубанської області, під час яких виявився командний хист А.Г. Шкуро та Ф.І. Єлісеєва.

За підсумком відповідного аналізу матимемо змогу не тільки визначити рівень важливості застосування запорожцями і кубанцями у конкретних бойових зіткненнях військової хитрості «Заскочити зненацька», але й визначити подібність або відмінність її використання у цих військово-козацьких середовищах на відстані 270 р. Все це видається вповні слушним для відповідної галузі історичної науки.

Попри зазначену актуальність проблематики вона все ще не була належною мірою опрацьована в історіографії. Так, існує велика кількість наукових праць, присвячених вивченню подій Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Серед основних аспектів таких досліджень варто відзначити аналіз військово-політичної ситуації, бойових дій, військової системи, командних здібностей козацьких провідників та загальних тенденцій розвитку воєнного мистецтва Війська Запорозького [1; 2; 5; 16; 17; 19; 20; 21; 22; 25]. Меншою мірою в історіографії висвітлено повстання кубанських козаків проти радянського режиму весною 1918 р. та долі їхніх лідерів [3; 18; 23]. Щодо вияву воєнних хитрощів запорожців і кубанців та порівняння їхнього змісту і дієвості, то ця тематика досі залишається здебільшого нерозкритою.

Відмінні підходи до зазначеної проблематики виявив лише автор даної статті. Свідченням цього стали, перш за все, публікації, присвячені започаткуванню методу визначення козацьких стратегем (військових хитрощів) та їх порівняння з аналогами попередніх епох [8; 9]. Розпочато аналіз основ боездатності й воєнного мистецтва кубанських козаків напередодні та в роки революції і Громадянської війни початку XX ст. [6; 7]. Певну увагу присвячено й аналізу застосування конкретних стратегем запорожцями в XVII ст. та кубанськими козаками й махновцями під час повстань у 1918 р. [10; 11; 12; 13; 14; 15]. Водночас порівняння козацьких військових хитрощів, використаних в XVII і на початку XX ст., досі достатньою мірою не було проведено.

Отже, наприкінці короткого огляду історіографії можна констатувати, що порівняння застосування стратегем «Заскочити зненацька» запорожцями у перших боях 1648 р. та кубанцями під час повстань проти більшовицького режиму весною 1918 р. досі не здійснено. Зазначений стан речей обумовлює належну актуальність дослідження відповідної проблематики у представлений статті.

Перед тим, як розпочати вияв та порівняння застосування козаками зазначеної військової хитрості, хочу підкреслити, що відповідні приклади буде взято як з публікацій дослідників, які ретельно висвітлили перебіг перших боїв Війська Запорозького на початку Національно-визвольної війни українського на-

роду під проводом Б.Хмельницького, так і з окремих авторських публікацій про перші повстання кубанських козаків весною 1918 р. Передбачене й використання спогадів Ф.І. Єлісеєва [4] та А.Г. Шкуро [24], які особисто керували бойовими загонами козаків-повстанців.

Далі варто коротко зупинитися на поясненні назви і змісту стратегіями «Заскочити зненацька». Йдеться про прийом воєнного мистецтва (найчастіше застосовується під час окремих бойових операцій або у тактичних діях окремих бойових підрозділів), який виявляється в атаквальних діях, які є вкрай несподіваними для противника. У тексті статті цей прийом часто називається за допомогою народного вислову «Заскочити зненацька», що є одним із виявів своєрідного авторського підходу до вивчення й класифікації козацьких військових хитрощів / стратегіями. Прикладом подібного підходу є низка згаданих вище авторських статей, опублікованих упродовж останніх 5 років.

Безпосередній аналіз застосування козаками військової хитрості «Заскочити зненацька» розпочну з огляду бойових дій запорожців на початку 1648 р. Йдеться про бойові зіткнення та крупні операції різної інтенсивності, що тривали впродовж січня–травня 1648 р. (до битви під Корсунем включно). У цей час відбулося несподіване для центральної та місцевої адміністрації Речі Посполитої швидке та дуже успішне поширення козацького повстання спочатку в межах Запорозжя, а потім і цілої Наддніпрянської України. На тлі військових успіхів відбулася масова мобілізація не тільки козаків, але й значної частини міщанства та селянства, що дозволило Б. Хмельницькому та його прибічникам створити навколо козацьких контингентів поважну військову силу.

Враховуючи специфіку військових дій тих часів (значна кількість сутичок різної інтенсивності), зверну увагу лише на кілька найпомітніших операцій Війська Запорозького:

- Здобуття Запорозької Січі (січень–лютий);
- Битва під Жовтими Водами 29 квітня–16 травня (19 квітня–6 травня за старим стилем);
- Битва під Корсунем 25–26 травня (15–16 травня за старим стилем).

Відразу наголошу на тому, що завдяки втечі на Запоріжжя Б. Хмельницький відразу здобув перевагу над противником, якого заскочив своїми активними діями [2, 492–493]. Це стало вдалим початком повстання, яке згодом перетворилося в широкомасштабну Національно-визвольну війну (на піку своєї активності та успішності супроводжувалася революційними зрушеннями соціально-економічного та військово-політичного й національно-культурного спрямування). Отже, сам факт започаткування бойових дій Б. Хмельницьким виявив вагомість використання стратегіями «Заскочити зненацька».

Досить несподіваними для противника виявилися й дії щодо здобуття Запорозької Січі. Лідер повстанців разом зі своїми прибічниками завчасно зайнялися агітацією серед реєстрових козаків, які становили основу місцевого гарнізону. І це рішення виявилось вкрай успішним: козаки-реєстровці несподівано для польських керманів підняли повстання й перейшли на бік Б. Хмельницького. Тож він легко здобув Запорозьку Січ, яка стала його основною базою для подальшого розгортання бойових дій [22, 80–81]. Важливе військово-політичне значення мало й обрання Б. Хмельницького Гетьманом Війська Запорозького саме на Січі.

Логічним наслідком здобуття Запорозької Січі стала бойова операція поблизу Жовтих Вод. Тоді загони козаків і татар (на той час були союзниками) несподівано атакували передове військове групування Речі Посполитої під командуванням С. Потоцького [22, 116–119]. Цей загін мав завдання придушити козацький виступ у межах Запорожжя і не допустити виходу запорожців на заселені терени Наддніпрянської України. Захоплені зенацька війська С. Потоцького мусили отаборитися у не найкращому для оборони місці й були оточені з усіх боків. Повною несподіванкою для оточеного противника став перехід на сторону повстанців угруповання реєстрових козаків, яке, згідно з планом, просувалося до Запорозької Січі на човнах Дніпром [2, 509–104 ; 22, 126–127]. Вони, як і реєстрові козаки на Січі, теж скинули вірних Речі Посполитій керманців і підтримали Б. Хмельницького. Упродовж тривалих боїв запорожці завдали значних втрат противнику й змусили його до відчайдушної спроби прориву. Під час відступу противник поблизу урочища Княжі Байраки потрапив у заздалегідь приготовану козацьку засідку, що знову стало прикрою несподіванкою для нього [22, 130–133]. Так запорожцям вдалося в черговий раз успішно використати стратегему «Заскочити зенацька».

Після перемоги під Жовтими Водами Військо Запорозьке розпочало наступ проти основного угруповання військ Речі Посполитої під командуванням Коронного гетьмана М. Потоцького. В ході бойових зіткнень із противником козаки вчергове вдало використали звичну військову хитрість «Заскочити зенацька». Так, під час поспішного відступу війська М. Потоцького були змушені змінити напрямок просування через несподівані дії запорожців (перекопали «Корсунський шлях» та зайняли обабіч укріплені позиції) [22, 146–148]. Вдруге ця стратегема спрацювала під час остаточного розгрому противника поблизу Горіхової Діброви. Йдеться про несподівану атаку «звідусіль», якій посприяла й заздалегідь підготована загоном М. Кривоноса повноцінна засідка у найбільш зручному місці – урочищі Горіхова Діброва [2, 515; 22, 160–163]. Наведені факти свідчать, що згадана військова хитрість була вкрай важливим прийомом воєнного мистецтва запорожців під час боїв проти військ Речі Посполитої під Корсунем.

Отже, впродовж перших боїв 1648 р. Військо Запорозьке під проводом Богдана Хмельницького неодноразово успішно використовувало стратегему «Заскочити зенацька». На підставі зазначеного можна стверджувати, що згадана військова хитрість стала звичним і достатньо вдалим прийомом воєнного мистецтва козаків на початковому етапі Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Далі зупинюся на фактах, які свідчать про застосування кубанськими козаками, які повстали весною 1918 р. проти радянської влади, згаданої військової хитрості. І спочатку проаналізую дії козаків-повстанців 1–6 квітня (19–24 березня за старим стилем) 1918 р. у Кавказькому відділі колишньої Кубанської області, які виявилися першим крупним козацьким повстанням на Північному Кавказі [18]. Саме повстання було несподівано проголошене на зборах козаків станиці Кавказької, яка була адміністративним центром однойменного відділу (району) і центром полкової округи однойменного кінного козацького полку.

Відразу відбулася й перша бойова операція – звільнено від більшовицької влади сусідню станицю Темижбекську. Треба наголосити, що її організував і

провів підосавул Ф.І. Єлісєєв [4, 177–179]. Тоді сотня козаків-повстанців несподіваним наскоком зайняла згадану станицю. Рішучі та неочікувані дії призвели до того, що противник не спромігся навіть спробувати чинити опір повсталим козакам. Такий результат свідчив про блискуче застосування козаками військової хитрості «Заскочити зненацька».

У силу певного вичікування та нерішучості проводу повсталих козаків наступні бойові дії було розпочато лише 6 квітня 1918 р. Тоді найбільш дієздатний повстанський загін на чолі з Ф.І. Єлісєєвим (до 1.000 кіннотників) здійснив нічний рейд і несподівано захопив не тільки кілька опорних пунктів противника (Рогачівський роз'їзд, залізничну станцію Мілованово та станицю Казанську), але й ворожий ешелон поблизу станції Мілованово [4, 18–9192]. Успіх цих дії значною мірою був обумовлений рішучими й несподіваними для противника діями козацької кінноти. Інакше кажучи, козаки вдало застосовували згадану раніше стратегему.

У силу обставин козацьке повстання у Кавказькому відділі було швидко придушене загонами Червоної армії, а тому прикладів застосування тих чи інших прийомів воєнного мистецтва повсталими козаками було небагато. Попри це, навіть згадані приклади бойових дій козаків засвідчили вагомість використання військової хитрості «Заскочити зненацька».

Далі коротко проаналізую використання цього прийому воєнного мистецтва під час козацького повстання у Баталпашинському відділі під проводом А.Г. Шкуро, яке розпочалося наприкінці травня 1918 р. [11, 124]. Підкреслю, що на відміну від повстання у Кавказькому відділі, згадане повстання не було розгромлене (тривало до початку липня), хоча й основні сили повстанців тимчасово залишили терени свого основного району бойових дій. Більше того, козакам-повстанцям і надалі вдавалося завдавати відчутних втрат противнику за рахунок високого рівня індивідуальної і колективної боєздатності та командного хисту керманічів.

Відразу наголошу на тому, що козацьке повстання проти радянського режиму в Баталпашинському відділі під проводом А.Г. Шкуро, як і попереднє повстання у Кавказькому відділі, теж було несподіваним для противника. Поряд із цим, треба взяти до уваги й те, що в силу значної тривалості повстання козаки взяли участь у багатьох бойових зіткненнях, завдяки чому існує багато прикладів застосування ними тих чи інших прийомів воєнного мистецтва, у тому числі й стратегем.

Після ретельного аналізу усіх бойових зіткнень, здійсненого мною у статті «Військові хитрощі кубанських козаків під час антибільшовицького повстання у Баталпашинському відділі влітку 1918 р. за спогадами А.Г. Шкуро», виявилось, що у більшості випадків повсталі козаки досить вправно застосовували військовою хитрість «Заскочити зненацька». Більше того, згаданий прийом часто відігравав визначальну роль у здобутті перемоги над противником у конкретному бою.

Підтвердженням цього є той факт, що в усіх 4 основних бойових зіткненнях (під станицю Бекешівською, у м. Кисловодську, під станицю Усть-Джигутинською та під час здобуття м. Ставрополь), які завершилися якщо не повною перемогою козаків-повстанців, то принаймні засвідчили їхню бойову перевагу, ключову роль відіграла несподівана атака [11, 128–130]. До речі, на цьому наголошує у своїх спогадах і А.Г. Шкуро, який був незмінним керівником цього повстання [24, 146–151].

Варто підкреслити й те, що за підсумком загального аналізу військових хитрощів, які застосували повсталі у Баталпашинському відділі кубанські козаки під про-

водом А.Г. Шкуро, саме стратегема «Заскочити зненацька» була одною з 5 ключових, які домінували серед усіх відповідних прийомів воєнного мистецтва. До речі, таких прийомів козацького воєнного мистецтва мною було виявлено 17 [11, 130–131].

Наведена вище інформація дає підстави для припущення, що під час антибільшовицького повстання кубанських козаків у Баталпашинському відділі під проводом А.Г. Шкуро надзвичайно важливу роль в усіх бойових операціях відіграло вправне застосування військової хитрості «Заскочити зненацька». З огляду на це, можна стверджувати, що згаданий прийом воєнного мистецтва виявився найбільш актуальним для повсталих козаків за тих специфічних обставин збройної боротьби проти радянської армії в цьому регіоні Північного Кавказу.

Отже, досвід двох згаданих козацьких повстань засвідчив, що під час збройної боротьби проти радянської влади в межах Кубанської області застосування військової хитрості «Заскочити зненацька» стало звичним правилом ведення бойових дій козацькими повстанськими загонами. В силу обставин саме цей прийом воєнного мистецтва виявився досить дієвим засобом здобуття перемоги над загонами Червоної армії.

Далі пропоную до уваги свої короткі висновки щодо загального огляду використання військової хитрості «Заскочити зненацька» запорозькими козаками під час бойових дій на початку 1648 р. та кубанськими козаками весною 1918 р.:

1. Як на початку Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького, що мало ознаки козацького повстання, так і під час антирадянських виступів кубанських козаків весною 1918 р. велике значення відіграв фактор раптовості відповідних виступів, що обумовило недостатню готовність місцевої влади дати відсіч козакам-повстанцям.

2. Вправному застосуванню козаками військової хитрості «Заскочити зненацька» сприяв той факт, що вони діяли в межах своїх теренів, які знали набагато краще від противника і могли ці знання використати для здійснення несподіваних атак.

3. Воєнізований спосіб життя та військово-привілейований статус козацької верстви сприяли розвитку високого рівня індивідуальної та колективної боєздатності, що дозволяло вправно застосовувати прийоми воєнного мистецтва.

4. Універсальне значення для успішного використання фактору «несподіваності» у бойових діях відіграє здатність діяти ініціативно й не дозволити противнику перехопити бойову ініціативу. Саме така риса була традиційною ознакою козацького способу ведення бойових дій.

5. Не останню роль у вдалому використанні зазначеної стратегією відіграли високі командні якості керівників козацьких формувань. Наголошу, що не тільки Богдан Хмельницький, але й Андрій Шкуро та певною мірою й Федір Єлісеєв відрізнялися від решти козацьких керівників своєї епохи командним хистом, дієздатністю та певною харизматичністю (останнє найбільше стосувалося Б. Хмельницького).

6. Причиною вдалого застосування зазначеної військової хитрості додатково став багатий бойовий досвід керівників та рядових козаків. Так, у лавах Війська Запорозького вистачало досвідчених воїнів, які пройшли не тільки безперервну прикордонну війну з Кримським ханством (тривала не одне століття), але й багаторічні війни Речі Посполитої проти Московського царства та неодноразові козацькі війни-повстання впродовж 1625–1638 рр. проти Речі Посполитої. Що-

до кубанських козаків, то більшість з них мала за плечима багатий досвід Першої світової війни, а деякі й Російсько-Японської війни 1904–1905 рр.

7. Окремо зверну увагу на той факт, що кубанське козацтво середовище намагалось зберігати й бойові традиції своїх легендарних предків-запорожців. Це дає підстави припустити, що успадковувався й певний принцип бєздатності та ініціативності, а це могло вплинути й на здатність вправно застосовувати стратегему «Заскочити зненацька». Наголошу, що такі можливості стосуються не тільки прямих нащадків запорожців – козаків-чорноморців (із цього середовища походив А.Г. Шкуро та багато козаків Баталпашинського і Кавказького відділів Кубанської області), але й нащадків козаків-лінійців через перебування у певному середовищі (це, зокрема, стосується Ф.І. Єлісеєва, який із дитинства знайомився зі спадщиною нащадків запорожців).

Підсумовуючи представлений огляд, варто зазначити, що під час як перших боїв запорозьких козаків у 1648 р. проти військ Речі Посполитої (зокрема, під час здобуття Запорозької Січі й боїв під Жовтими Водами та Корсунем), так і антибільшовицьких повстань кубанських козаків весною 1918 р. у Кавказькому та Баталпашинському відділах Кубанської області важливу роль відіграло вправне застосування військової хитрості «Заскочити зненацька». Цей прийом воєнного мистецтва виявився дуже вдалим знаряддям козацьких утворень для досягнення низки перемог над противником попри значну відстань між подіями (270 років), що обумовило суттєві відмінності військово-технічного забезпечення збройних формувань, як козацьких, так і їх супротивників. Причинами цього вважаю не тільки подібний характер відповідних бойових зіткнень (мали ознаки несподіваних виступів-повстань) та харизматичність і командний хист козацьких керманічів, але й певну спорідненість обох середовищ, бо значну частину кубанських козаків складали спадкоємці запорожців. До того ж, не варто забувати й про те, що певний набір прийомів воєнного мистецтва, у тому числі й військова хитрість «Заскочити зненацька» залишалися актуальними на полі бою впродовж століть у силу універсальності окремих компонентів бойових зіткнень.

Пропонована стаття висвітлює тільки один аспект козацького воєнного мистецтва – застосування військових хитрощів (на початку Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького та впродовж антирадянських повстань кубанських козаків весною 1918 р. під командуванням Андрія Шкуро та Федора Єлісеєва), проте її результати можуть посприяти активізації досліджень подібної проблематики в історіографії.

Джерела та література

1. Апанович О.М. Воєнне мистецтво Б. Хмельницького та його сподвижників // Український історичний журнал. 1995. № 4. С. 33–45.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Нью-Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка», 1956. Т. 8. 864 с.
3. Дерябин А.И. Крестный путь казака Андрея Шкуро // Шкуро А.Г. Гражданская война в России: Записки белого партизана. Москва: АСТ, Транзиткнига, 2004. С. 5–51.
4. Елисеев Ф.И. С Корниловским конным / Составление, предисловие, ук., илл. П.Н. Стрелянов (Кулабухов). Москва: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2003. 655 с.

5. Журавльов Д.В. Визначні битви та полководці української історії. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 416 с.
6. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ–на початку ХХІ ст. Донецьк : Норд-Прес ДонНУ, 2006. 335 с.
7. Задунайський В.В. Військова організація та бойові дії донських і українських кубанських козаків під час революції 1917–1921 рр. // Історичні і політологічні дослідження. Донецьк, 2008. № 3–4. С. 46–52.
8. Задунайський В. Військове мистецтво запорожців часів Хотинської війни 1621 р. та його аналоги в «Мистецтві Війни» Сунь-Дзи: універсальність і самобутність // Історичні і політологічні дослідження. Донецьк, 2017. № 1. С. 17–29.
9. Задунайський В. Козацькі стратегії і стратегіми під час кампанії 1649 р. та їхні аналоги у «Стратегемах» Секста Юлія Фронтіна // Історичні і політологічні дослідження. Вінниця, 2018. № 2 (63). С. 31–44.
10. Задунайський В. Застосування махновцями військової хитрості «замилити очі» у перших боях восени 1918 // Матеріали ІV Міжнародної наукової конференції: «Історико-красознавчі дослідження: традиції та інновації» (28–29 листопада 2019 р.). Частина І. Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. С. 41–45.
11. Задунайський В. Військові хитрощі кубанських козаків під час антибільшовицького повстання у Баталпашинському відділі влітку 1918 р. за спогадами А.Г. Шкуро // Військово-науковий вісник. Вип. 32. Львів: НАСВ, 2019. С. 121–134.
12. Задунайський В. Козацькі військові хитрощі у битвах під Хотином та Берестечком / Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових праць / Відпов. ред. О.М. Титова. Вип. 28. К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2019. С. 189–196.
13. Задунайський В. Військова хитрість «замилити очі» козаків-повстанців на Тамані та махновців на Катеринославщині в 1918 р. (за спогадами М. Гулого, Н. Махна і В. Білаша) // Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м.Маріуполь, 24 квітня 2020 р. / під заг. ред. К.В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2020. С. 8–13.
14. Задунайський В. Стратегіми Війська Запорозького та збройних формувань Речі Посполитої впродовж кампанії 1651 р. (на прикладі боїв під Вінницею та Ріпками) Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових праць / Відпов. ред. О.М.Титова. Вип. 29. Ніжин: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2020. С. 183–190.
15. Задунайський В. Військова хитрість «заскочити зненацька» в перших боях махновців і кубанських козаків-повстанців у 1918 р. // Lituanistyka i wschodoznawstwo. Poznań: Wydział Historii UAM, 2020. S. 359–369.
16. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. 2-е вид., виправлене і доповнене. Львів: Світ, 1990. 408 с.
17. Крип'якевич І. Історія Українського Війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Львів: Світ, 1992. 713 с.
18. Леусян О.А. «Фронт без лінії фронта»: казачьи восстания на Кубани весной 1918 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slavakubani.ru/kkv/history/1917-1920/front-bez-linii-fronta-kazachi-vosstaniya-na-kubani-vesnoy-1918-goda>. [Дата звернення 10 травня 2021].
19. Мірошніченко М.П. Военна стратегія Богдана Хмельницького // Военна історія. 2002. № 2. С. 32–41.
20. Сергійчук В. Армія Богдана Хмельницького Київ: Аграрна наука, 1996. 254 с.
21. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція ХVІІ ст. (1648–1676 рр.). Київ: Вид. дім «Альтернативи», 1999. 352 с.
22. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини ХVІІ ст.: Книга перша: Воєнні дії 1648–1652 рр.: Наукове видання. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1996. 320 с.

23. Стрелянов (Кулабухов) П. (2001) Федор Елисеєв: офіцер, джигит, письменник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gipanis.ru/?level=989&type=page>. [Дата звернення 11 травня 2021].
24. Шкуро А.Г. Гражданская война в России: Записки белого партизана. Москва: АСТ, Транзиткнига, 2004. С. 52–540.
25. Serczyk W. Na plonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651. Warszawa: «Książka i Wiedza», 1998. 378 s.

Тарас Перегінчук (Одеса)

фахівець

Південноукраїнського національного

педагогічного університету

ім. К. Д. Ушинського

Український народний танець «Гопак» та бойове мистецтво «Бойовий гопак»: компаративний підхід

Мета цієї статті – дослідити схожість, відмінності і призначення українського народного танцю «Гопак» та бойового мистецтва «Бойовий гопак». Ми знайшли багато спільного в структурі виконання, але існують і деякі значні нюанси, що їх відрізняють один від іншого (танцювальний та бойовий варіанти). Особливо це стосується їхнього призначення: якщо танцювальна фігура – це естетика і гордість танцюриста, то прийом має на меті вразити або нейтралізувати дії супротивника. Ця стаття наразі має ще одну мету – довести народно-танцювальну, фольклорну основу українського бойового мистецтва «Бойовий гопак», досліджуючи один із його розділів, а саме: стрибкову техніку.

Історіографія. Народні танці Західної України, насамперед, гуцульського регіону, були предметом глибоких досліджень Романа Гарасимчука в його праці «Танці гуцульські», яка була опублікована у Польщі. Вона ґрунтувалася на основі результатів багатьох польових досліджень. У своїй кандидатській дисертації «Розвиток народного хореографічного мистецтва Радянського Прикарпаття» після розгляду різних концептуальних трактувань танцю він уважно описує кожний окремий танець та його місцеві варіанти.

Однією з перших праць, присвячених українським танцям у Центральній та Східній Україні, була «Теорія українського народного танцю» Василя Верховинця, який був найбільш значним науковцем у цій галузі свого часу. Система записування танців, яка була створена Верховинцем [1, 7–8], і досі використовується в наукових описах українських вчених (цю книгу можна вважати першим систематичним та теоретичним оглядом українського танцю).

Андрій Гуменюк написав кандидатську дисертацію «Танцювальна музика українського радянського періоду». Пізніше він опублікував монографію «Народне хореографічне мистецтво України» – свою розширену докторську дисертацію з українського народного танцю. Українські науковці мають у своєму арсеналі цінні архівні матеріали, зібрані в етнографічних експедиціях 1950-х рр. Нарешті, дві експедиції, які очолював Андрій Гуменюк, відзняли на кінострічку понад сотні танців в 1955, 1956 та 1959 рр.